

Leena Kaakinen

Kirjallisuudentutkimuksen yleistajuistaminen – miten ja kenelle?

Yhteiskunnallinen vuorovaikutus on koko tiedeyhteisön tehtävä. Sen olennainen osa on tieteen yleistajuistaminen. Tutkimuksissa rakentuva tieto, tulkinat ja oivallukset ansaitsevat päästä osaksi laajemman yleisön yleissivistystä. Tutkimustuloksilla on usein merkitystä koko yhteiskunnalle, joten niistä on syytä kertoa laajemmallekin joukolle kuin vain oman alan tutkijoille ja tiedeyhteisölle. Muuten voi käydä niin, että suuren yleisön saatavilla on vanhentunutta tai jopa virheellistä tietoa.

Tämä koskee myös kirjallisuudentutkimusta. Lukeminen on suosittu harrastus, joten suuri yleisö on kyllä kiinnostunut kirjallisuudentutkimuksen tuloksista. Kirjallisuudentutkijat ovat tekstien tulkitsemisen asiantuntijoita. Heillä on siis paljon annettavaa tavallisille kirjallisuuden lukijoille. Vaikka nykyään puhutaankin paljon kirjan kuolemasta, kustannusalan kriisistä ja kirjojen myynnin hupenemisesta, kirjallisuudella on edelleen suuri merkitys yhteiskunnassamme ja kulttuurissamme. Kun ihmiset lukevat kirjoja, he pohtivat samalla omaa elämäänsä ja ympäröivää maailmaansa peilaten sitä lukemansa kirjan maailmaan. He ovat vuorovaikutuksessa lukemiensa teosten kanssa ja pohtivat niitä myös yhdessä ystäviensä ja tuttavien kanssa. Myös kirjallisuudentutkijat voivat osallistua tähän vuorovaikutukseen: tutkijoiden tulkinat voivat tarjota näkökulmia, jotka ovat tavallisille lukijoille uusia ja rikastuttavat näiden lukukokemusta ja keskustelua. On erikoista, että nykyisissä julkisissa kirjallisuuskeskusteluissa kirjallisuudentutkijoiden, aiheen todellisten asiantuntijoiden, ääni kuuluu niin harvoin.

Yleistajuiset kirjallisuutta käsittelevät tekstit ja muu julkinen kirjallisuuskeskustelu keskittyvät usein kirjailijoiden elämään ja persoonaan. Kirjailijoiden teoksiakin tarkastellaan – silloin kun itse teoksia ylipäänsä tarkastellaan – suhteessa kirjailijan elämään. Myös kirjallisuudentutkijat itse puhuvat kirjoista julkisuudessa usein biografisin painoituksin. Vaikka kirjallisuudentutkimuksessa on jo vuosikymmeniä sitten julistettu tekijän kuolemaa ja tekstin ja lukijan syntymää, tämä ei ole ulottunut populaarijulkisuuteen – edes tutkijoiden itse kirjoittamissa populaareissa teksteissä.

Kirjailijoiden elämää käsittelevien tekstien lisäksi toinen populaarin kirjallisuusjulkisuuden valtalaji ovat tietysti kirja-arvostelut ja muut kirjaesittelyt, joita julkaistaan paitsi lehdissä myös – tai ehkä nykyisin peräti ennen kaikkea – verkon kirjallisuusblogeissa. Monet kirjallisuusblogit ovat varsin suosittuja, ja niitä pitävät niin tavalliset ihmiset kuin kirjallisuudentutkijatkin.

Mutta eivätkö yleistajuiset kirjallisuutta käsittelevät tekstit voisi olla jotakin muutaakin? Eikö kirjallisuutta voisi lähestyä toisistakin näkökulmista ja eikö siitä voisi kirjoittaa yleistajuisesti muissakin tekstilajeissa kuin kirja-arvosteluissa ja elämäkerroissa?

Yksi vai kaksi lukijakuntaa?

Varsinainen tieteellinen kirjallisuudentutkimus on tavallisten lukijoiden tavoittamattomissa. Tutkimusten kieli on heille liian vaikeaa, täynnä jargonia ja koukeroita. Sen käsitteet ovat lukijoille outoja, eivätkä he tunne myöskään niitä tutkijayhteisön sisäisiä keskusteluja, joihin tutkimuksissa viitataan. Näiden keskustelujen taustalla olevat teoriat ja suuntaukset ovat myöskin heille vieraita. Lähdeviitteiden ja toisten tutkijoiden nimien suuri määrä saa tekstin tuntumaan raskaalta lukea.

Tämä pulma on tietenkin tuttu muillakin tieteenaloilla, ja yksi houkutteleva, jossakaan ei paras mahdollinen, ratkaisu olisi erottaa tieteelliset julkaisut selvästi yleistajuisista julkaisuista. Näin vältetään se, että tutkijayleisö kyllästyisi heille tuttujen käsitteiden, teorioiden ja keskustelujen taustojen avaamiseen tai ärsyyntyisi siitä, että asioita käsitellään kertomatta lähdeviitteen avulla, kuka tutkija minkäkin käsityksen on esittänyt. Yleistajuisessa kirjallisuudessa taas asiat voi – ja ne täytyy – esittää aivan toisin: lähdeviitteitä ei tarvita, joitakin mutkia voi hiukan suoristaa, tieteellisten keskustelujen yksityiskohdat jätetään pois ja monet tutkijoille itsestään selvät asiat täytyy selostaa ja kerrata. Ja ennen kaikkea tyylin täytyy olla viihdyttävä.

Esimerkiksi varsinaiset opinnäytteet, kuten väitöskirjat, eivät yleensä sovellu laajemman yleisön tietokirjoiksi. Niinpä nykyään harva kustantaja julkaisee enää väitöskirjoja joitakin poikkeuksia lukuunottamatta – myös siitä syystä, että väitöskirjat ovat saatavilla ilmaiseksi verkossa ja kirjastoissa. Väitöskirjoissa tutkijan täytyy osoittaa oppineisuutensa, joten aiheet ovat tyypillisesti suppeita ja erikoistuneita ja niihin poraudutaan syvälle ja yksityiskohtaisesti. Tutkijan täytyy kuvata ja perustella käyttämänsä teoriat ja menetelmät huolellisesti. Asioista puhutaan niitä käsitelleiden tutkijoiden kautta, jotta opinnäytteestä ilmenisi, että sen tekijä tuntee olennaiset lähteet, tutkijat, keskustelut ja keskustelujen vaiheet. Tällainen lähestymistapa ei palvele tavallista lukijaa, joka haluaisi aiheesta perustietoja, ei erikoistunutta, hienostuneiden teoreettisten erottelujen kautta etenevää esitystä. Tavallista lukijaa kiinnostavat tulokset ja tulkinnat, ei se, millä metodeilla ja teoria-apparaateilla ne on saatu. Häntä ei myöskään kiinnosta, kuka nimenomainen tutkija minkäkin näkemyksen on esittänyt. Sen sijaan opinnäytteiden tarkastajia kiinnostavat nimenomaan väitöskirjassa ilmenevä teorioiden tuntemus ja siinä käytetyt metodit ja se, miten tutkija osaa niitä käyttää. Lähtökohta opinnäytteessä ja laajan yleisön tietokirjassa on siis täysin erilainen.

Tiedekirjallisuuden ja laajan yleisön tietokirjan selkeän erottelun suuntaan vie vahvasti myös *open access* -kehitys eli vaatimus siitä, että tutkimukset olisivat vapaasti

saatavilla ja kaikkien luettavissa verkossa. Kustantajien on taloudellisesti mahdotonta julkaista tieteellisiä tutkimuksia, jos ne ovat myös ilmaiseksi saatavilla verkossa. Tiedepohjaisten kirjojen maksava yleisö hupenee. Tämä puolestaan voi vahvistaa kustantajan halua erottaa julkaisemansa kirjat selvästi avoimesti saatavilla olevasta materiaalista. Se voi muovata kustantajien julkaisemia tietokirjoja entistä vähemmän tutkimuksiin perustuviksi ja entistä selvemmin tiedekirjallisuudesta erottuviksi ja jopa vähentää entisestään kustantajien kiinnostusta ottaa tiedepohjaista kirjallisuutta julkaisuohjelmiinsa. Tällä voi pahimmillaan olla merkittävä yhteiskunnallinen ulottuvuus: tavallisten kansalaisten kosketus tieteeseen voi heikentyä, kun heidän lukemissaan tietokirjoissa on tiedettä entistä vähemmän. Vaikka tutkimukset olisivatkin verkossa kaikkien luettavissa, tavalliset kansalaiset tuskin niihin silti tutustuvat, sillä niissä tieto tarjotaan heille hyvin vieraassa ja hankalasti omaksuttavassa muodossa. Paradoksaalisesti *open access* voikin syventää juopaa tavallisen kansan ja tiedeyhteisön välillä.

Erottelu tiedekirjojen ja yleisen tietokirjallisuuden välillä ei kuitenkaan ainakaan nykytilanteessa ole kovin toimiva pienellä kielialueella. Lukijoita on yksinkertaisesti liian vähän, jotta samasta aiheesta voitaisiin julkaista kaksi eri kirjaa kahdelle eri yleisölle. Niinpä kustantajan näkökulmasta ihanteellisinta olisi, jos sama kirja voisi palvella niin kirjallisuudentutkijoita, -opiskelijoita kuin laajempaakin yleisöä eli maksimoida yleisönsä. Joskus tällaisen laajan yleisön tavoittaminen voi olla välttämätöntä kirjan kannattavuudelle.

Laajan yleisön tarpeet

Hyvänä vertailukohtana voisi tarkastella historiantutkimusta. Historia on suosittu populaarikirjallisuuden aihe, ja historiantutkijat kirjoittavatkin paljon yleistajuisia kirjoja laajalle yleisölle. Historia onkin tieteenala, jolla yleistajuistaminen on luontevaa ja helpompaa kuin monella muulla alalla. Esimerkiksi monista luonnontieteiden aloista on vaikea kirjoittaa käyttämättä hankalia, suurelle yleisölle tuntemattomia termejä, ja itse tutkimusaiheetkin ovat niin monimutkaisia ja kaukana arkielämästä, että ne ylittävät muiden kuin alan ammattilaisten käsityskyvyn. Historiallisista tapahtumista kirjoittaminen ei sen sijaan vaadi vaikeita termejä, ja sen tutkimusaiheet ovat luonteeltaan sellaisia, että niistä on mahdollista kirjoittaa kiehtovan, juonellisen kertomuksen muodossa. Lisäksi erityisesti Suomen lähihistoria ja sitä koskevat tutkimustulokset kiinnostavat laajaa joukkoa ihmisiä jo siksi, että suhde niihin on henkilökohtainen: lähihistorian tapahtumat ovat osa joko omaa tai vanhempien ja heitä edeltävien sukupolvien kokemusmaailmaa. Historian tapahtumia koskevat uudet tutkimustulokset ja tulkinnat ovat usein myös yhteiskunnallisesti merkittäviä ja saavat aikaan paljon keskustelua. Historiantutkimuksessa yleistajuistamisella on pitkät ja vahvat perinteet, ja sitä myös arvostetaan. Monella alalla populaareja kirjoja julkaisevaa tutkijaa saatetaan

vähätellä, ja yleistajuisten tekstien tuottamisen katsotaan heikentävän hänen uskottavuuttaan ja ansiokkuuttaan tutkijana. Historiantutkimuksessa näin ei ole, eikä kiehtovan ja mukaansatempaavan kirjoitustavan sekä tutkimuksen ansiokkuuden ja tulosten uutuusarvon yhdistämistä samassa tekstissä pidetä mahdollisena. Esimerkkejä nuoren historiantutkijapolven etevistä yleistajuistajista ovat vaikkapa Mirikka Lappalainen, Markku Jokisipilä ja viime vuoden Tieto-Finlandia-palkinnon voittaja Ville Kivimäki.

Kirjallisuudentutkimuksellakin olisi mahdollisuus samanlaiseen kiinnostavuuteen kuin historiantutkimuksella. Senkin aihe on lähellä tavallisten ihmisten jokapäiväistä elämää ja kokemusmaailmaa. Siitäkin voi kirjoittaa tarinallisesti ja mukaansatempaavasti, onhan jo sen aihe, kirjallisuus, täynnä kiehtovia tarinoita. Kirjallisuus kiinnostaa ihmisiä ja herättää keskustelua aivan kuin historiakin, joten kirjallisuudentutkijoiden tuottamille yleistajuisille teksteille olisi lukijakuntaa ja kirjallisuudentutkijoilla olisi varmasti annettavaa tälle lukijakunnalle. Kirjallisuutta, kuten historiaakin, on mahdollista lähestyä ilman hankalaa terminologiaa. Tämä tietysti vähentää tekstin tieteellistä tarkkuutta, mutta tiedettä yleistajuistaessa tarkastelun yksityiskohtaisuus on muutenkin mietittävä uusiksi. Keskeiset käsitteet voi ja pitääkin selittää.

Kirjallisuudentutkija ei voi kirjoittaa laajalle yleisölle samalla tavoin kuin tutkijayhteisölle. Yleistajuinen kirja täytyy kirjoittaa aivan eri lähtökohdista kuin tutkimus. Kirja ei ole yhtä kuin tutkimus, vaan tutkimus on vain taustana kirjalle. Kirjassa ei ole tutkimuksen tai oppinnäytteen rakennetta. Se ei koostu tutkimusongelman, metodin ja teoriataustan esittelystä ja tulosten raportoinnista. Sitä pitää sen sijaan ajatella kirjana, jolla on juoni. Aiheen täytyy olla etusijalla, ei sen, mitä eri tutkijat ovat siitä sanoneet. Olennaista ei välttämättä ole myöskään se, mitä tieteellisesti uutta juuri teoksen kirjoittajalla itsellään on sanottavana. Tärkeintä on tarjota olennaiset tiedot aiheesta sellaiselle ihmiselle, joka tietää siitä ennestään vain vähän tai ei juuri mitään. Pitää malttaa olla osoittamatta omaa oppineisuuttaan liiaksi, vaan on ajateltava lukijaa. On siis useinkin tarpeetonta mainita varsinaisessa tekstissä, kuka tutkija on keksinyt mitään tai selostaa yksityiskohtaisesti, miten tieteellinen keskustelu on edennyt.

Kuinka tällainen kirja sitten voi palvella myös opiskelijoita ja tutkijoita? Yksi tapa on sisällyttää kirjaan lähdeviitteet, mutta tavalla, joka häiritsee tavallista lukijaa mahdollisimman vähän, esimerkiksi sijoittamalla ne kirjan loppuun ja viittaamalla niihin varsinaisessa tekstissä vain loppuviitenumerolla. Näin tutkijalukijat saavat kirjasta tarvitsemansa lähdetiedot, mutta pitkät viiterimpsut eivät katkaise lukemista. Menetelmistä puolestaan voi laatia kirjan loppuun erillisen liiteosion. Opiskelijoita palvelee sekin, jos käsitteistä on kirjassa erillinen sanasto-osio, jossa ne selitetään. Myös muut hakemistot palvelevat sekä tutkijoita että laajempaakin lukijakuntaa. Varsinaisen tekstin taas tulisi olla tarinallista ja viihdyttävää ja tarjota myös uutta tietoa helposti avautuvassa muodossa. Monet käsitteet on mahdollista avata ihan muutamalla sanallakin. Näin

selitykset solahtavat asian jo tuntevien lukijoiden silmien ohitse lähes huomaamatta eivätkä häiritse lukemista, mutta asiaa tuntematon lukija saa kipeästi kaipaamansa avun.

Millainen kirjallisuudentutkimusta käsittelevä kirja kiinnostaisi laajaa yleisöä? Lukevia ihmisiä kiinnostavat muutkin asiat kuin kirjailijan elämänvaiheet. Eivät he lue kaunokirjallisuutta saadakseen tietää sen kirjoittajan elämästä vaan pohtiaakseen kirjan avulla omaa elämäänsä, ympäröivää maailmaa ja ihmisyyttä, ja tietysti myös viihtyäkseen, paetakseen hetkeksi arkea ja uppoutuakseen teoksen maailmaan. Kirjallisuudentutkimus voisi siis tarjota virikkeitä näihin pohdintoihin ja syventää lukuelämyksiä. Lukijoita ei siis kiinnosta Kjell Westön elämä vaan enemmänkin se, millaisen näkökulman hänen romaaninsa antavat esimerkiksi 60-luvun Helsinkiin. Tai miten esimerkiksi fantasiakirja kuvaa ihmisenä olemista ja samanlaisia valtataisteluja, joita voi löytää jossakin muodossa myös nykyisestä politiikasta.

Kustantajia eivät kuitenkaan kiinnosta kovin erikoistuneet ja suppeat aiheet. Monet tutkimukset käsittelevät yksittäisten kirjailijoiden tuotantoa tai jopa yksittäisiä teoksia, mutta kustantajia kiinnostaisivat enemmän laajemmat esitykset esimerkiksi jonkin tietyn teeman ilmenemisestä suomalaisessa kirjallisuudessa laajalla aikavälillä. Millaisia eri ilmenemismuotoja teema saa, miten sen käsittely on muuttunut eri aikoina? Tällaisen teoksen kirjoittaminen toki vaatii valtavasti taustatyötä, ja nykyisessä nopeaa julkaisutahtia ja julkaisujen määrää painottavassa yliopistomaailmassa siihen ryhtyminen voi monelle tutkijalle olla mahdotonta.

Lukupiirien ja kirjallisuusblogien suosio kertoo siitä, että lukemiselta kaivataan entistä enemmän yhteisöllisyyttä. Lukeminen on yksinäistä puuhaa, joten ihmiset lukisivat mielellään tutkijoiden näkemyksiä lukemistaan kirjoista. Perinteiset julkaisukanavat eivät ehkä aina olekaan paras ja luontevin vaihtoehto tutkijalle, joka on kiinnostunut kirjallisuudentutkimuksen yleistajuistamisesta. Bloggaaminen voi olla monelle tutkijalle antoisaa tapa kertoa tutkimistaan aiheista laajalle yleisölle. Siinä voi kirjoittaa lyhyitä, napakoita juttuja yksittäisistä tutkimuksissa esiin tulleista aiheista rennolla otteella. Se voi siis tuoda myös tarpeellista vastapainoa akateemiselle kirjoitustyyliille, jonka moni tutkija kokee kahlitsevaksi ja kaavamaiseksi. Lisäksi siellä voi piipahtaa myös kiinnostavilla sivupoluilla, joita varsinaiseen tutkimukseen ei voi sisällyttää. Blogin avulla voi löytyä oma tapa kirjoittaa yleistajuisesti. Se voi ajan myötä kypsyä myös kokonaisen kirjan mittaiseksi ja muotoiseksi esitykseksi.